

KULTURHISTORISK INVENTERING/ANALYS AV OMRÅDE VID MORMORSGRUVAN, ÅTVIDS SOCKEN, ÅTVIDABERGS KOMMUN

Rapport

Åtvidabergs kommun
Östergötlands länsmuseum

Länsstyrelsen

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning		3
Kulturhistorisk utvärdering:	Kommentar till kartan	4
Historik:	Kopparhantering	5
	Kulturlandskapets utveckling	7
Markanvändning:	Det agrara kulturlandskapet	7
	Närstad by arealavmätning 1783	9
	Närstad laga skifte 1857	11
	Ramshult by arealavmätning 1783	12
	Ramshult laga skifte 1865	13
	Härstorp och utjorden Säterängen areal- avmätning 1779	13
	Delar av Slevringe arealavmätning 1815	14
	Häradskartan: gamla ekonomiska kartan över Bankekind och Åkerbo hänader 1877	14
Bebyggelseutveckling:	Områdes- och bebyggelsebeskrivning	15
	Särdrag i bebyggelsen	25
Kulturvärdesanalys:	Landskapet	28
	Bebyggelsen	29
Källhänvisning		
Kartbilagor		

INLEDNING

På uppdrag av Åtvidabergs kommun har Östergötlands länsmuseum och Länsstyrelsen utfört en kulturhistorisk inventering och analys av ett område kring Mormorsgruvan i Åtvids socken, Åtvidabergs kommun. Utredningsområdet innefattar, Mormorsgruvan, Haggruvan och Malmviksgruvan med omgivande landskap och bebyggelse, samt ett större område med anknytning till gruvhantering där bl a Glasgård och Kvarntorp ingår. Arbetet har utgjorts av en fältarbetsdel med inventering, beskrivning och fotografering samt arkivstudier i Baroniet Adelswärds arkiv, Lantmäteriets arkiv samt Östergötlands läns museums topografiska arkiv. Materialet har sammanställts i föreliggande rapport. I rapporten ingår även en kulturvärdesanalys av landskapet och bebyggelsen.

Arbetet och sammanställningen av rapporten har utförts av antikvarie Anita Löfgren Ek, Östergötlands länsmuseum och antikvarie Marie Hagsten, Länsstyrelsen.

KULTURHISTORISK UTVÄRDERING KOMMENTAR TILL KARTAN

Värderingen berör lämningar och spår efter äldre tiders gruvhantering vid Mormorsgruvan. Dessa lämningar är gruvhål , varphögar gruvarbetarbostäder med tillhörande uthus och källare, samt stånggång och kanal. Närbelägna gårdar och byar såsom Härstorp, Närstad, Kvarntorp och Ramshult har haft ett intimt samröre med gruvhanteringen med att producera livsmedel och böndernas åliggande att köra malmforan. Det är därför angeläget att åkrar och ängs- och hagmarker fortsätter att hållas öppna, samt att gårdarna och torpens byggnader bevaras.

Traskmon, Glasgård, Trantorpet, Råstorp, Sandviken, Lugnet och spåren efter gruvarbetarboställena västerut mot gränsen till Kråkstorp bär alla spår och lämningar efter gruvbetarnas odlingsmödor. Samtliga spår och lämningar är alla betydelsebärare för att förstå symbiosen mellan olika näringar som tillsammans utgör en väl sammanhållen helhet.

De täta linjerna avger att här finns mycket höga natur- och kulturhistoriska värden. Dessa områden kommer i första hand ifråga för medel till restaurering för ett långsiktigt bevarande.

De glesare linjerna anger att här finns höga natur- och kulturvärden. Mycket är jordbruksmark där det är viktigt att marken fortsätter att odlas och betas och inte planteras igen.

I ett längre perspektiv kanske vissa delar i området kan komma att omfattas av direkta vårdinsatser.

KOPPARHANTERING

ALLMÄNT

Den svenska kopparbrytningen kan beläggas från 900-talet e Kr. Under medeltiden dominerade smådriften. Den uppbars av en klass av småföretagare, bergsmän. Till att börja med bröts malmen genom tillmakning. Det innebar att man staplade ved där man ville bryta, och tände på. Malmen sprack då sönder och kunde brytas loss. Att få bort vattnet ur gruvorna var ett av de svåraste problemen, och ofta en orsak till att man övergav en brytningsplats. Under medeltiden exploaterades de svenska fyndigheterna av kopparmalm i betydande utsträckning. Det gäller främst Kopparberget i Dalarna. Övervakade av kungens fogde arbetade bergsmännen som självständiga företagare i gruvan, men brytningen skedde kooperativt. Utom Kopparberget äger åtminstone två svenska koppargruvor med visshet medeltida ursprung; Garpenberg i Dalarna och Åtvidaberg.

Under Gustav Vasas tid förde kopparhanteringen en tynande tillvaro, men med de nya vinstmöjligheterna i kopparhanteringen under 1500-talets slut blev kronan alltmer angelägen att göra sina rättigheter gällande. Intresset för kopparen var kopplat till den mycket stora prisstegring på koppar som blev följden av att Spanien, som då var ett av Europas ledande riket, övergick till kopparmyntfot. Ännu i början av 1600-talet bestod den svenska försäljningen främst av råkoppar, som i huvudsak exporterades till Lübeck och Amsterdam där den raffinerades. Först 1621 började Sverige i större utsträckning exportera raffinerad koppar.

Koppar användes till taken till barockens palats och kyrkor, till destillationsapparater och hushållskärl, och för tillverkning av mässing.

Under 1600-talet får Sverige en dominerande ställning i Europas kopparproduktion, och blir också det ojämförligt främsta järnexporterande landet i Europa. Under en period i början av århundradet var kopparexporten mer värd än exporten av järn. När teknikutvecklingen inom järnhanteringen nått sin fulla effekt blev värdeförhållandet det motsatta. Kopparen hade dock en stor direkt betydelse för statsfinanserna. Betalningen av den andra Älvsborgs lösen gick till så att kronan sålde hela sin kopparproduktion till köpmän som sålde varan i Europa. Den betalning som erhöles användes sedan till Älvsborgs lösen. Stora mängder öresmynt myntades också i koppar.

Under början av 1700-talet var kopparhanteringen blomstringstid över, och omkring 1772 var kopparens andel av den svenska bergshanteringens totala produktionsvärde 11 2/3%. Kopparen i Falun sinade och stora gruvras inträffade. Mot slutet av 1700-talet tillkom Åtvidabergs koppargruva, som börjat brytas igen.

Den svenska brytningen av koppar vid Falu gruva, Åtvidaberg och andra mindre koppargruvor motsvarade mot slutet av 1800-talet och början av 1900-talet inte de inhemska behoven, utan man fick importera.

ÅTVIDABERG

Det kännetecknande för kopparproduktionen i Åtvidaberg, i jämförelse med den i Stora Kopparberget, är att brytningen var spridd på ett flertal fyndigheter. Olika gruvor var i drift vid olika tidpunkter. Även ägoförhållandena var mer splittrade och detta gör att det är svårt att få kunskap om den äldsta kopparhanteringen i Åtvidaberg.

I Bergskollegiets relationer från mitten av 1600-talet uppgavs att flera gruvor i Åtvids socken drivits under medeltiden, men lags öde p g a "alltför stor vattudräkt". De första privilegierna utfärdades av Erik av Pommern 1413. Bergsmännen i Åtvidaberg tilldelades samma frihet, frälse, nåder och privilegier som kopparbergsmännen i Dalarna i avseende på strömmar, vägar, skogar och annat. Troligen förekom kopparhanteringen tidigare än 1413.

1468 utfärdade Karl Knutsson ett privilegiebrev för Åtvidaberg, där bergsmännen bl a fick rätt att utnyttja Kronans vattendrag och en del av allmanningarna. De fick också unika handelsrättigheter, som gjorde att borgare och köpmän från alla håll fritt fick handla med bergsmännen i Åtvidaberg.

Perioden från mitten av 1500-talet till mitten av 1700-talet var en nergångsperiod för kopparbrytningen i Åtvidaberg, men en blomstringstid för svensk bergshantering i stort. Gustav Vasa och hans söner intresserade sig för gruvorna i Åtvidaberg och försökte få fart på brytningen, men den verkar inte ha fått någon större omfattning. Inom utredningsområdet bröts koppar i Mormorsgruvan tidvis fram till 1655 då den fick förfalla, och Haggruvan gav malm på 1650-talet.

Kopparbrytningen i Åtvidaberg återupptogs i större skala vid mitten av 1700-talet. Löjtnant David Hallonqvist fick 1756 Bergskollegiets tillstånd att uppta de gamla gruvorna i Åtvid, Grebo och Värna socknar. Dessutom fick han privilegium att anlägga verkstäder, hytta, rosthus och garhärd för kopparsmältningen. Detta var början till ett samhälle i Åtvid.

1762 bildades ett bolag för kopparhanteringen med Johan Adelswärd som en av intressenterna. Man inmutade ett stort antal ödegruvor i Åtvids, Värna, Vists och Björsätters socknar. För kopparframställningen fordrades stora mängder träkol och Bergskollegiet föreskrev att nio omkringliggande socknar skulle utgöra kolhandelsdistrikt för kopparverket.

Under Gustav III:s regeringstid blev Åtvidaberg en bergslag jämställd med andra bergslager i landet. De ekonomiska fördelarna av detta var stora, eftersom bergslagerna var befriade från vissa skatter.

Många försök gjordes att återuppta brytningen i gamla vattenfyllda eller raserade gruvor. Inom utredningsområdet upptogs Malmviksgruvan på Härstorp 1770 och den drevs till 1792 då svårigheter med läns pumpningen gjorde att gruvan fick stängas igen. Den öppnades åter senare. I Närstad rensades Mormorsgruvan 1790, och brytningen vid Haggruvan kom igång på allvar 1792. Vid Närstad användes vattenkraft som överfördes till gruvschakten via ett stånggångssystem. 1797 byggdes en ny stånggång till Mormorsgruvan, men den fungerade endast periodvis under 1800-talet. Det var kostnadskrävande och fordrade stora arbetsinsatser att rensa en vattenfylld gruva, och ofta motsvarade inte brytningen av kopparen de högt ställda förväntningarna.

Del av den stenskodda kanalen som påbörjades 1779. Kanalen gick från Kvarntorp till Malmviken.

Under 1800-talets första hälft verkar koppartillverkningen i Åtvidaberg ha haft dålig lönsamhet kanske delvis beroende på svårigheter med avsättningen och kanske delvis beroende på brister i de tekniska processerna.

Under 1840-talet påbörjades viktiga förbättringar inom kopparhanteringen och produktionen ökade märkbart. I Åtvidaberg nådde kopparproduktionen sin höjdpunkt 1869 för att sedan återigen minska mycket snabbt och helt upphöra 1902.

KULTURLANDSKAPETS UTVECKLING

Odlingslandskapet var i viss mån oförändrat från vikingatid - tidig medeltid fram till perioden för de stora skiftesreformerna på 17 och 1800-talet.

I skogsbygderna dominerade ensamgårdar och mindre byar om 2 eller 3 gårdar.

1700-talets befolkningsökning medför att ny mark odlas upp. Kravet på att producera mer spannmål är uttalat inte minst från statsmakterna. Genom arvskiften delas gårdarna (hemmansklyvning) och blir mindre och byarna större. Ett resultat av befolkningsökningen är också den stora torpetableringen som tar fart under 1700- och 1800-talet och blir ett markant inslag i odlingslandskapet.

De många småtegar som hörde till varje gård gjorde att jordbruket var svårbrukat samt att sådd, skörd, slåtter osv reglerades av byn gemensamt och hämmade handlingsfriheten och införandet av tekniska nyheter. Skiftesreformerna där storskiftet som kom först 1749 syftade till att samla ägorna i mer sammanhållande och därmed lättbrukade enheter som därmed skulle producera mera. Laga skiften från och med 1827 är det mest radikala skiftet där den homogena bykärnan och bygemenskapen sprängdes och varje gård fick sina ägor samlade i en enhet. Bebyggelsen förlades på impediment och höjder och därmed lades grunden för det odlingslandskap som vi är vana att se. Med spridda gårdar med stora uppodlade dalgångar och öppna fält. Åkermarken ökade på bekostnad av ängsmarken. Ängarna kunde odlas upp i och med täckdiknings- och sjösänkingsföretag. Naturgödselns betydelse minskade i och med handelsgödselns införande samt att växelbrukets effekter togs tillvara. Vallodlingen tog fart och djuraveln bidrog till att mjölkproduktionen ökade. De gamla små odlingsrösen som låg i åkermarken röjdes bort och blev till vällagda stenmurar eller stora rösen i åkerkanten.

Effekterna av laga skifte gav sig även uttryck i nybebyggelse. Det gamla månghussystemet med en byggnad för varje funktion övergavs och man samlade fler funktioner under ett tak. I de stora ladugårdar som byggs fr o m mitten av 1800-talet sammanfördes fähusdelen med loge och lada. De stora monumentala kallmurade körbroarna blir nu också vanliga.

Bakgrunden var myndigheternas strävan att få allmogen att spara på virke och att bygga funktionella ekonomibygnader.

Bondens bostad förändrades också i samband med det ökade välstånd som laga skifte medförde. Man byggde mangårdsbyggnader med en stor salsplan och inreder med kakelugnar och tryckta tapeter.

DET AGRARA KULTURLANDSKAPET

Östergötland tillhör östra mellansverige vad avser den kulturgeografiska regionindelningen. Bebyggelsen ligger på höjdsträckningar. Större delarna av Östergötland tillhör tvåsädesregionen utom sydvästra delen där tresäde har varit det dominerande sättet att bruka åkern. Tvåsädet innebar att ett gärde låg i träda och det andra var besätt ena året och nästa år låg det andra i träda osv. Tresäde innebar att ett gärde låg i träda och ett var höstsått och det tredje gärdet vårsåddes. Tresädet hade också en roterande odlingsrytm. Gärderna var särhågnade och innehöll också insprängda ängar eller beteshagar. Åker, äng och hage är de markslag som tillhör inägomarken. Odlingsrösen är spår efter

månghundraårig odlarmöda. På 1700-talskartorna är dessa nästan helt borta. Stenar har lagts i stora ryssljliknande rösen eller välbyggda stenmurar.

Förutom gårderna fanns också andra åkrar som blev upptagna på 1700- och 1800-talet. Dessa åkrar upptogs ofta på gammal ängsmark. En annan odlingsform är lindebruk, vilket är tillfälliga åkrar som efter några år fick valla igen och bli gräsmark för att sedan återigen tas i bruk. Man talar här ibland om vandrande åkrar. När skörden var bärgad släpptes djuren in för bete på åkergårderna.

ÄNGSMARKEN

"Äng är åkers moder" var ett ordspråk som uttryckte det nära förhållandet och beroendet mellan åker och äng. Ängsmarken utgör vinterfodret för djuren vid gården. Antalet djur bestämde i sin tur hur mycket åkerareal som kunde odlas. Åkern var beroende av den stallgödsel som blev under vinterhalvåret. Fram till 1800-talets växelbruksjordbruk var förhållandet åker och äng oförändrat sedan 900-talet. Man skiljer mellan hårdvallsäng och sidvallsäng, våtmarksäng och kärrvallsäng. Den första har torr fast mager mark och har lövbärande träd såsom ek, björk, asp, hassel. Hårdvallsängen utmagrades så småningom. Här växer bl a blavallsvinrot som var en mycket uppskattad växt. Sidvallsängen är äng på frisk, lite fuktig sluttning ner mot ett vattendrag. Längs bäcken eller vid sjön återfinns våtmarksängen som under en tid på året står under vatten och naturligt gödglas av slam från vattnet. Kärrvallsäng är också fuktig mark och här växer ofta mycket starr.

På hårdvallsängen finns lövbärande träd som var väsentliga för den lövtäkt som var en viktig del i insamlandet av vinterfoder. Eken intar en särställning bland lövträden eftersom den var illa sedd av bonden. Dess täta lövkrona släpper igenom lite ljus till marken vilket hämmar grästillsväxten. Rötterna torkar ut marken i ett stort område runt varje träd. Fr o m 1500-talet tillhörde all ek kronan, och bonden fick inte avverka ek på sina egna marker. Staten ville försäkra sig om att ha god tillgång på ek för skeppsbyggnad. Det är i östsverige som hamlingstraditionen varit starkast. Viktiga hamlingsträd var ask, sälg och lind, men också björk hamlades..

Skötseln av ängarna var viktig och har gamla traditioner. Bonden har under århundradena gallrat, röjt och tuktat träd och buskar för att gräsproduktionen ska öka. Markstädning i form av fagning var nödvändig i skötseln av lövrika ängar så att inte lövet hämmade grästillsväxten. En eller två veckor efter höbärgningen släpptes djuren på efterbete i ängsmarken. Det var på den gamla ängsmarken som nya åkrar började odlas upp fr o m 1700-talets senare hälft. De ängar som inte plöjdes upp blev ofta hagmark.

HAGMARKEN

Hagmarken var också inägomark och hägnades. Närmast byn eller gården låg kalv-, svin-, ox- eller hästhagen; djur som behövde finnas tillhands eller krävde särskild uppsikt. Hagmark finns på både torr fast mark och fuktig mark och är alltid trädbärande. Här finns hagar där björk eller ek dominerar men ofta med inslag av flera olika trädslag, även barrträd, med omväxlande öppna ytor med rikare gräsväxt.

Ofta anges i beskrivningarna till 1700-talskartorna vilka djurslag som betade i hagen, såsom Gethagen, som var torr och stenig eller Hästhagen osv.

UTMARKEN

Utmarken nyttjades gemensamt av hela byn. Dess viktigaste funktion var som betesmark. Men här samlades även lövfoder, virke för byggnation och hägnader och vedbrand. Här kolades och brändes tjära. Utmarksskogen saknar likhet med dagens odlingsskog. Flera generationer barrträd blandat med löv som stod ganska glest för att få in ljus och därmed främja grästillväxten.

På utmarken bedrevs svedjebruk; ett uråldrigt sätt att odla. Skogen brändes och i askan såddes råg, vilken gav en bra avkastning ett par år. Därefter nyttjades svedjan som äng och man lät lövträd växa upp.

NÄRSTAD BY AREALAVMÄTNING 1783

Närstad består 1783 av två hela oförmedlade hemman. Östergården eller Storgården - Skatteaugment vid Östgöta Kavalleri. Västergården eller Lillgården - nyligen frälse genom räntebyte. Båda lyder under Åtvidaberg Kopparverk. Östergårdens hustomt ligger norr om vägen och bäcken medan Västergårdens tomt ligger sydväst om den samma. Såväl ekonomibyggnader som bostadshus är markerade på kartan och är omgivna av små kålgårdar, hampland och humlegårdar.

(Oförmedlat hemman: förmedling av hemman innebar i äldre tider en nedsättning av ett hemmans skattekraft. Ett oförmedlat hemman behöll sin tidigare skattekraft. Augmentshemman: räntan/skatten från ett augmentshemman användes för att komplettera räntan från ett rusthemman, om denna ej var tillräcklig för att hålla ryttare och häst till krigstjänst.)

ÅKER

Åkermarken är fördelad på tre gårderna: östra gårdet, mellangårdet och slaggårdet samt en del mindre lyckor. De tre gårderna tyder på tresädssystem. Lyckorna är troligen ganska nyupptagna i förhållande till gårderna. Trasklyckan omtalas som nyupptagen åker. På kartan är odlingsrösen utritade, vilket ger en uppfattning om bondens odlarmöda.

ÄNG

På Närstad bärgas 100 lass hö årligen. Ängsmarken är större än åkermarken. Hårdvallängarna är beväxta med ek, björk, asp, hassel, al och i något fall gran och en. Lillängen är den äng som ger mest avkastning; hela 12 lass hö. I öster närmast bäcken finns den högproducerande kärrvallen. Vid Haggruvan upptas en ängsmark kallad Gruvhagen. Nyrödjan anger att det rör sig om en ganska nyupptagen äng på gammal utmark

HAGAR

Hagarna på Närstad var blockrika och bergiga. Sådan mark som ej lämpade sig för åker eller ängsbruk. Här växte björk, al, asp, tall, ek, hassel och i något fall gran. Berghagen ger upplysning om vilken karaktär hagen har.

UTMARKEN

På Närstad indelas utmarken i mellersta och södra skogstrakten vilka är beväxta med vacker timmerskog samt annan tall- och granskog. Vidare omtalas några avsvedjade ytor. Kanske är dessa nyligen avsvedjade och kommer att besås. På utmarken finns två kärr med alskog som "tyckes kunna uppodlas till äng".

På Närstad ligger Qvarntorpet med tillhörande odlingsmark. Förutom hustomten finns ett qvarnhus med ett par stenar, ett pumphus, en såg, ett hus över vattenkonsthjulen samt konstvaktmästarens stuga. Enligt uppgift fanns här också ett borrhverk för de pipstockar som låg i stora delar av kanalen till gruvorna. Qvarntorpets åker beskrivs som tre åkerlyckor men är på kartan 10 st. Förklaringen torde vara att åkrarna låg i tresäde. Förutom den äng som ligger i anslutning till torpet finns också en äng och hagmark belägen längre söderut vid sjön Nären.

Genom äldre uppteckningar vet vi att det även fanns äldre hyttlämningar. Bergsvetenskapsmännen Daniel Tilas och Alexander Funck m fl skrev om Åtvidabergs kopparverk och gruvor 1765: "... de många hyttställen som nästan vid alla strömställen äro till finnandes och med ansenliga stora slaggvarp utvisa deras forna belägenhet."

TORPET RÅSTORP

Här finns 3 åkerlyckor belägna i anslutning till hustomten. SV därom finns ytterligare en åkermark. Ängsmarken är betydligt större än åkern. De hagar som finns är ytterst små, djuren måste därför ha bete på skogen, dvs i utmarken.

SOLDATTORPET

Vid nordöstra spetsen av sjön Tran ligger soldattorpet; senare omtalat som Trantorpet. Åker, äng och hagar är samlade vid torpet samt åker och äng norr därom. En större hagmark nyttjas gemensamt av soldattorpet och de fem gruvkarlstorpställena.

TORPEN VID GLASGÅRD

Glastorpen utgörs av 5 gruvkarlstorpställena. Till dessa hör små åkerlyckor och lindor samt en mager hårdvallsäng bevuxen med björk- och tallskog. Som betesmark för den ko eller de får gruvarbetarna hade, nyttjades hagmarken gemensamt, tillsammans med Soldattorpet. Djuren kunde även beta "på skogen".

Närstad 1:1, 2:1 Glasgård. Skogen växer på det som var åkermark enligt 1783 års karta.

Norr om slaggårdet, nära Krokstorps ägor, ligger tre gruvkarlsställen med några små källand och hagtäppor. Då ingen ängsmark finns upptagen till dessa gruvkarls-ställen har man ej kunnat ha djur över vintern. Mer troligt är att man hållit får eller getter som slaktats när hösten kom. Det finns heller inte någon åker upptagen till dessa gruvkarlsställen. Lönen för arbetet måste därför ha utgjorts i natura.

NÄRSTAD LAGA SKIFTE 1857

Här finns karta men ingen kartbeskrivning.

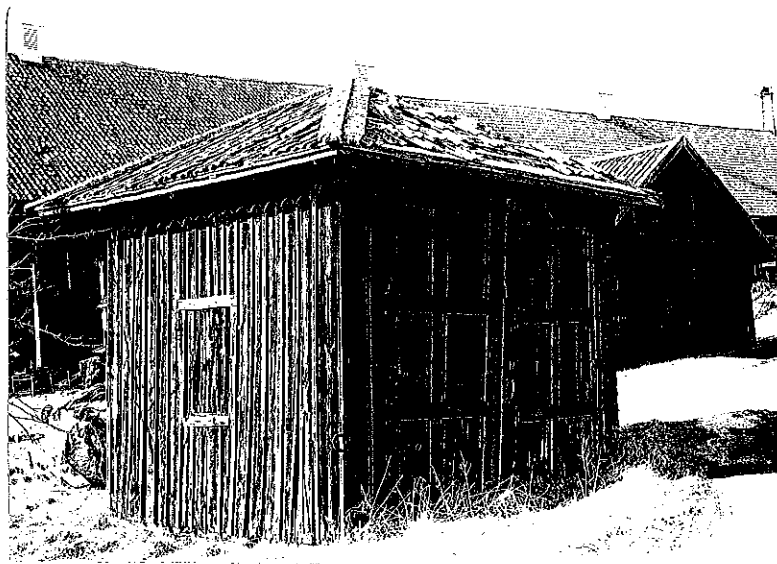
Runt Mormorsgruvan och även Haggruvan har det nu vuxit upp bebyggelse.

Vid Närstad ser det ut att vara två gårdar med bebyggelseanhopningar vid vägklykan och Närstadån.

Åkern har utökats betydligt. Det är främst på utmarken - skogsmarken som nya åkrar tagits upp. Nordost om Mormorsgruvan finns en stor nyodling som har gjorts på Fyr sjö mossen. Österut i anslutning till sjön Glan är en hårdvallsäng uppodlad till åker.

Det mesta av ängsmarken är fortfarande i bruk. Lillängen är nästan helt oförändrad sedan 1783.

Hagmark och skogsmark är svårt att särskilja utan beskrivning. Men man kan nog anta att vid 1857 var mycket av skogen avverkad. Det krävdes timmer till gruvorna för byggnation av konster, stånggångar, uppförande av byggnader samt material för kolning. Det var ett stort antal människor som arbetade vid gruvorna. År 1857 var Mormorsgruvan, Haggruvan och Malmviksgruvan öppna för bearbetning. Lönerna till gruvarbetarna betalades till stor del ut i natura. Jordbruksnäringen i Åtvidaberg kunde inte producera den mängd spannmål som behövdes utan Kopparverket köpte från Linköping. Mot bakgrund av livsmedelsbehovet ökade de närbelägna gårdarna sin spannmålsproduktion. Bönderna kunde dock inte helt gå in för jordbruksnäringen eftersom mycket tid gick åt till kolning och körningar av malm och kol till Kopparverket.

Närstad 1:1, 2:1 Närstad gård. Våghus för vägning av spannmål och andra jordbruksprodukter.

Av bebyggelsen går det att identifiera Kvarntorpet, Råstorp, Soldattorpet vid Transjön och det närbelägna Trantorpet. Av de ursprungliga 5 gruvkarlstorpen vid Glasgård går med säkerhet fyra att lokalisera. Till torpen hör de små åkerlyckorna som verkar ha utökats sedan 1783.

Av de omnämnda gruvkarlsställena i väster vid Krokstorpsgränsen återstår inga byggnader. I den omgivande skog- eller hagmarken syns små odlingslyckor som kanske ännu brukas.

Enligt uppgift fanns det två hyttor vid Närstad, stora vattenhjul till Mormors- och Haggruvan samt en sk vattenloge. Vid Glasgård har det också funnits en hytta, oklart när.

RAMSHULT BY AREALAVMÄTNING 1783

Ramshult består av 3 halva frälsehemman och lyder under Åtvidabergs kopparverk.

De tre gårdarna från norr räknat; Oppgården, Mellangården och Nergården ligger väl samlade på rad med långsmala tomter. Enligt äldre östgötsk byggnadstradition är ekonomibyggnaderna avskilda från mangården. Två ekonomibyggnader ligger norr om vägen.

ÅKER

Åkermarken ligger i tvåsäde och är fördelad på norra och södra gårdet. På de tre tomterna finns åkermark. Två gemensamt nyttjade källand ligger norr om byn. Norr om Qvarntorp finns en åkermark.

ÄNG

Ängsmarkens areal är större än åkermarkens. Mest avkastning ger Nyängen med 30 lass hö. I sluttningarna ner mot ån växer starrvall och högre upp hårdvallsäng. Vissa ängar tillhör varje enskild gård, andra nyttjas gemensamt såsom den produktiva Nyängen. Både i norra och södra gårdet finns lindor, vilka uppges ge tre lass hö vardera

HAGAR

De tre gårdarna har dels enskilda hagar och dels några som nyttjas gemensamt. Hagarna uppges vara beväxta med asp, al, björk, tall, gran och hasselbuskar. Vissa namn på hagar anger vilket djurslag de varit lämpade för t ex Gethagen och Kalvriket.

UTMARK

Utmarken omtalas som bergig och stembunden, beväxt med vacker tall- och grantimmerskog. Sydväst om soldatens äng anges en avsvedjad mark som dock inte är besådd eller ängsmark, kanske är den nysvedjad.

SOLDATTORPET

Soldattorpet är beläget i byns västra del. Till torpet hör en mycket stembunden ängsmark med små åkerlyckor. Torpet har även åkrar i norra gårdet samt en liten åker upptagen på utmarken.

TVÅ TORPSTÄLLEN

Till torpen hör täppor samt små åkerlyckor. Då det inte hör någon ängsmark till torpen kan de inte ha haft djur över vintern. De kunde säkert ha utnyttjat utmarken för bete under sommarhalvåret och därmed fött upp några får eller getter som slaktades på hösten.

RAMSHULT LAGA SKIFTE 1865

Av de tre gårdarna får bara Oppgården kvarboenderätt. Både Mellangården och Nergården får utflyttningsskyldighet samt soldattorpet. Det senare flyttas till littera D och byggnaderna uppförs på nr 241 söder om vägen. De båda torpen som fanns 1783 är inte angivna men däremot finns uppodlad mark där de tidigare låg vilket nu kommer att tillhöra soldattorpet. Torpet Sandviken med tillhörande odlingar finns kvar. På utmarken har ett nytt torp tagits upp, beläget nordväst om Sandviken. Det bör ha anlagts mellan 1783 och 1860.

HÄRSTORP OCH UTJORDEN SÄTERÄNGEN AREAL- AVMÄTNING 1779

Härstorp består av ett halvt mantal som nyligen blivit frälse genom räntebyte med kronan. Indelt i roten nr 50 vid Kinds kompani och Östgöta infanteri. Har en åbo som lyder under Åtvidabergs Kopparverk.

Åkermarken ligger i tvåsäte med norra och södra gårdet.

Ängsmarken är flera gånger större än åkermarken vilket tyder på att man bedriver en mer omfattande djurhållning, där insamlandet av vinterfoder reglerade antalet djur. Det är även gott om hagmark.

Den enda skog som finns på Härstorp är den remsa som löper utmed gränsen mot Närstad. Säterängen är en utjord som tidigare hörde till Närstad by. Den har nyligen blivit frälse genom räntefodringen. Hälften av marken är beteshagar medan den resterande delen är hårdvallsäng respektive starrvall, bevuxen med björk och hasselbuskar.

DELAR AV SLEVRINGE AREALAVMÄTNING 1815

Slevringe säteri 2 mantal med därunder avhyst 1 mantal frälse; Ängfall. Undersökningsområdet berör den nordvästra delen av Slevringe ägor och här omnämns en ödelagd gruva längst i väster mot gränsen till Härstorp. Sydväst därom finns stenbrottshögar efter forna Malmviks gruva och i dess närhet har bruksstugorna varit belägna med deras kålgårdstäppor där det nu växer gräsbördig hårdvall. Ovan nämnda är beläget i den bördiga Rykånsängen. Söder om ödegruvan finns Stenängen bevuxen med ek och björkskog.

HÄRADSKARTAN: GAMLA EKONOMISKA KARTAN ÖVER BANKEKINDS OCH ÅKERBO HÄRADER 1877

Närstad by: Bebyggelsen är centrerad på samma sätt som 1857 års karta med byggnader på båda sidor om vägklykan och Närstadån. Byggnader finns även utlagda vid Närstad gård. Skolhuset är uppfört med tomt och uthus. Flera hus vid Mormorsgruvan bl a det åttkantiga magasinet.

På Närstad ligger nu ett nyupptaget torp, Hjulet, beläget vid vägen österut från Mormorsgruvan.

Jarlgården är markerad som ett utflyttat hemman och därmed bör det vara klart att laga skifte har genomförts i Närstad.

Torpet Råstorp finns kvar liksom soldattorpet Trantorp. Det torp som tidigare hette Trantorp omnämns nu som Glasgård. Gruvkarlstorpen finns kvar och markerna är öppna. Kvarntorpet är markerat.

Ett nytillskott är en Tjårfabrik belägen söder om skolhuset på andra sidan vägen.

Ramshult: De utflyttade gårdarna anges med sina nya byggnadslägen.

Soldattorpet nu kallat Ramshäll och Sandviken finns kvar.

Det på 1865 års karta nyupptagna torpet omnämns nu som Nybygget.

Ramshult 3:1. F d odlingmark vid Nybygget (Lugnet).

OMRÅDES- OCH BEBYGGELSEBESKRIVNING

Inventeringen omfattar ett antal fastigheter i Åtvids socken. Byggnadsbeskrivningen utgår från det material som insamlats under fältarbetet och som består av blanketter med beskrivningar, foton och anteckningar. Datering av byggnaderna utgår från äldre lantmäterikartor, muntliga uppgifter, handlingar i läns museets arkiv och boken "Sveriges Bebyggelse, Östergötlands län del VII". Vissa dateringar är osäkra. Detta är främst fallet när en årtalsuppgift för t ex gruvarbetarbostäder infaller under en period när gruvdriften varit nerlagd. Det är ej troligt att man byggt nya bostäder när gruvverksamheten upphört.

NÄRSTAD

På fastigheten **Närstad 1:1, 2:1** ligger bl a **Mormorsgruvan** med bebyggelse med anknytning till gruvdriften - gruvkontor, arbetarbostäder och uthus.

Ca 200 m väster om **Haggruvan**, också kallad Närstad Östra gruva, ligger ett bostadshus som byggdes i samband med att man öppnade Haggruvan och Mormorsgruvan i början av 1790-talet. Det låg ursprungligen närmare Mormorsgruvan, men flyttades till nuvarande plats 1814. Huset är byggt i två våningar med en stomme av liggande timmer. Fasaden är klädd med en rödfärgad locklistpanel och sadeltaket är täckt med rött tvåkupigt tegel. Fönstren är småspröjsade, sex rutor i varje luft och fönsternickerierna är vitmålade. De profilerade fönsteröverstyckena är nytillverkade. På andra sidan grusvägen ligger ett uthus med fyra dörrar med liggande överljus. Pulpettaket är täckt med tvåkupigt rött tegel och fasaden är klädd med rödfärgad stående slät panel och locklistpanel. I närheten finns en jordkällare med överbyggnad av rödfärgad träpanel.

Närstad 1:1, 2:1. Bostadshus nära Haggruvan uppfört 1790, flyttat till platsen 1814.

Väster om bostadshuset finns en jordkällare, utan samband med huset. Här ligger också stenhögar som var avsedda att användas för tre byggnader som aldrig uppfördes. Närmare Haggruvan låg ytterligare ett bostadshus som är rivet sedan länge.

Tre större arbetarbostäder ligger i rad söder om "bruksgatan". De har varit avsedda för sex familjer. Samtliga är byggda i 1 1/2 våning med stomme av tegel och har sadeltak täckta med rött tvåkupigt tegel. De profilerade takfotstassarna vilar på konsoler och takfoten avslutas av en profilerad putsad list runt hela fasaden. Socklarna i natursten har markerade hörn med stenar med väl bearbetad yta som avviker från övriga stenar. Huset i mitten är renoverat och den slätputsade fasaden är avfärgad i en mycket starkt gul färg. Fönstren är nya tvåluftsfönster utan spröjs. De två övriga bostadshusen har äldre

slätputsade fasader avfärgade i brungult. De förhöjda slätputsade fönsteromfattningarna är röda. Fönstren är tvåluftsfönster med åtta rutor i varje luft och med innanfönster. Fönstersnickerierna är röd- respektive brunmålade. Dörrarna är dubbla fyllningsdörrar med liggande överljus.

Närstad 1:1, 2:1. Bostadshus, troligen uppfört på 1850-talet, "bruksgatan" vid Mormorsgruvan.

Enligt uppgift i "Sveriges Bebyggelse" är det mellersta huset byggt 1760. Detta är föga troligt eftersom gruvverksamheten var nedlagd då. På 1783 års karta står det dessutom att Mormorsgruvan är en ödelagd gruva och inga byggnader är markerade. På en lantmäterikarta från 1857 finns först endast två bostadshus utritade. Det är troligt att husen byggdes när kopparproduktionen var som mest lönsam mellan 1840 och 1870. Det tyder även vissa detaljer så som takfotstassarna på.

Huset längst i öster har även besiktigats interiört. På nedre botten finns en genomgående hall och fyra rum. Hallen har stora väggfasta garderober. En trappa upp finns två gavelrum. Skorstensstocken tar stor plats. Hallarna har tidigare varit stänkmålade i grått med svarta och vita stänk och är nu målade i två gula nyanser med hjälp av trasa, svamp e dyl. I övrigt har vissa förändringar gjorts, som utbyte av en del lister och foder. Vid en jämförelse med bebyggelsen i Bersbo ser man klara likheter, och liksom husen i Bersbo ritades de troligen av P E Ferngren och uppfördes av byggmästare Jonas Johansson.

Söder och norr om bostadshusen ligger uthuslängor med tegelklädda pulpettak och dörrar med liggande överljus. Uthuslängan norr om vägen är i dåligt skick. Den ligger i kanten av varphögarna.

Närmast de största gruvhålen ligger gruvfogdebostaden med uthus. Den upplevs som områdets centralpunkt. Huvudbyggnaden är enligt uppgift byggd omkring 1760, men omkring 1800 är en mer trolig datering (se tidigare resonemang). Huset har en trästomme och är byggt i 1 1/2 våning. Vid en jämförelse med fotografi från 1940-talet ser man att vägglivet är förhöjt, fönsterindelningen helt annorlunda och att tillbyggnaden på entrésidan är ersatt av en veranda. Fasaden är klädd med en rödfärgad locklistpanel och taket täckt med tvåkupigt rött tegel. I kanten av varphögen ligger ett mindre uthus med överbyggd källarnedgång, och i söder finns ett uthus/ladugård med en rödfärgad fasad av locklistpanel med bred läkt. I arkivet på Adelsnäs finns ett inredningsförslag till ladugård och stall från 1916.

I nordväst vid gruvhålen ligger en mindre byggnad som nu är sommarbostad. Fasaden är rikt dekorerad med figursågade fönsteröverstycken och bågförmad fris överst på fasaden. Byggnaden var gruvkontor, men har också kallats kapell. Enligt traditionen gick arbetarna in där och bad innan de gick ner i gruvan. Intill finns ett mindre uthus.

Närstad 1:1, 2:1. Sommarbostad, f d gruvkontor till Mormorsgruvan.

I söder ligger en f d arbetarbostad i 1 1/2 våning. Det är numera en sommarbostad. Fasaden är täckt med en rödfärgad locklistpanel med bred läkt och sadeltaket är täckt med tvåkupigt rött tegel över ett brädtak. Det finns både äldre och nya tvåluftsfönster med sex rutor i varje luft. Ingång finns på båda långsidorna. Byggnaden ligger på en höjd tillsammans med ett uthus, avträde och ytterligare husgrund. Bostadshuset är tidigare daterat till omkring 1760 (se resonemang ovan).

Vid Mormorsgruvan finns även ett åttkantigt magasin. Det toppiga taket är täckt med tvåkupigt rött tegel med ett äldre spåntak under. Fasaden är klädd med rödfärgad locklistpanel. Dörrar och fönster har dekorativt utformade överstycken, fasaden avslutas upptill med en bågformad list och takfotstassarna är profilerade. Fönstren är småspröjsade, vissa försedda med luckor. Under takfoten finns liggande fönster.

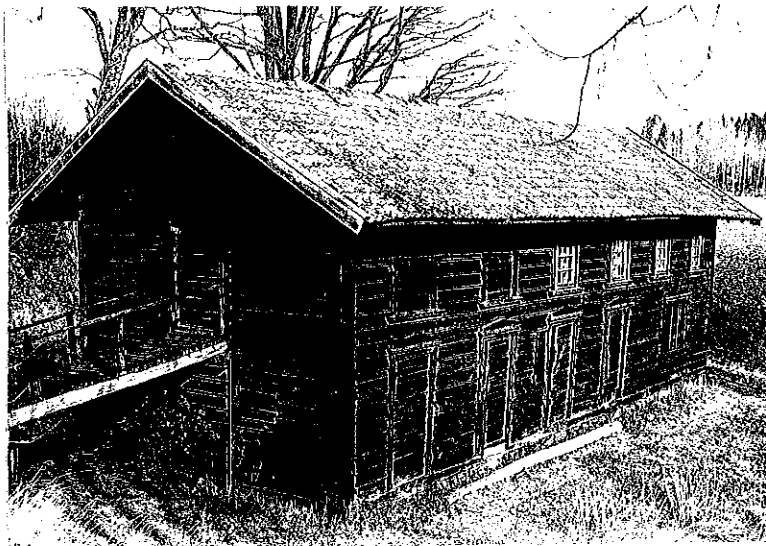
Närstad 1:1, 2:1. Magasin vid Mormorsgruvan uppfört 1812. Magasinet användes troligen till de naturprodukter som ingick i grubarbetarnas lön.

Området vid Närstad båda gruvor har kvar en viss brukskaraktär med arbetar- bostäderna utmed en "gata" och med gruvfogdens bostad som central punkt. Terrängen präglas av

gruvhålen och de stora varphögarna. Daniel Tilas och Alexander Funck skrev redan på 1760-talet: "...de många och tämligen stora och djupa gruvorna vars stora gråbergsvarp noggsamt vittna om både ålder och djup." Andra odlingsspår är rösen och stenmurar som vittnar om områdets funktion och ekonomiska betydelse. Norr om bebyggelsen dominerar skogsmark och i söder mot Närstad gård tar odlingsmarken vid.

På vägen upp mot gruvområdet finns den tidigare mangårdsbyggnaden till **Närstad gård**. Huset byggdes omkring 1860 i 1 1/2 våning. Det ligger i sluttande terräng och har en hög naturstenssockel på baksidan med välvda källardörrar. Fasaden har en guldfärgad spritputs med slätputsade vita omfattningar. Fönstren är nygjorda efter äldre förlaga och i samband med en renovering byggdes tre takkupor på entrésidan. I interiören är snickerierna nygjorda med de äldre snickerierna som förebild. Huset ligger vid en grusad gårdsplan tillsammans med ett uthus av samma utseende som uthusen vid gruvarbetarbostäderna. Det är ombyggt till gåstrum och stall. Byggnaderna omges av en trädgård med stora lövträd.

Söder om mangårdsbyggnaden och intill landsvägen finns ekonomibygnaderna och forarbostaden till Närstad gård. Forarbostaden, som ligger på en höjd, uppfördes omkring 1850 med en tegelstomme i 1 1/2 våning. Fasaden är slätputsad och avfärgad i vitt. Liksom på gruvarbetarbostäderna avslutas fasaden av en profilerad gesims och takfotstassarna vilar på konsoler. Fönstren är nya tvålufts-fönster utan spröjs. Intill huset ligger en mindre stuga i 1 1/2 våning uppförd omkring 1870. Fasaderna är klädda med rödfärgad locklistpanel. Sadeltaket är täckt med enkupigt rött tegel. Öster om höjden finns ett magasin byggt i stående timmer och med fasader av rödfärgad panel på förvandring. Tegeltaket ligger ovanpå ett spåntak.

Närstad 1:1, 2:1 Närstad gård. Magasin.

Öster om bostadshuset, i en större sänka, ligger övriga ekonomi-byggnader: ladugård, vagnshus, vagnslider och våghus. Ladugården byggdes 1876 (årtal på vindflöjel) med fasader av fasspontad plank och brädor. Taket är täckt med enkupigt rött tegel. På taket finns vitmålade lanterninliknande ventilationshuvor. Vagnshuset byggdes 1880 med rödfärgad locklistpanel och brädor i fasaden. Förutom ett vagnslider finns även ett våghus med toptak vid ladugårdsplanen.

Fasadens locklistpanel avslutas upptill av en bågformad fris. Två av sidorna består av stora dubbelporlar. Invändigt är golvet förstärkt med järnrör och våganordningen är bevarad, liksom uträkningarna som är antecknade på väggarna. En liknande byggnad finns vid bl a Bersbo.

Ett vattendrag flyter fram under ladugården och går förbi våghuset.

Närstad 1:1, 2:1 Närstad Gård. Ladugård uppförd 1876 samt våghus.

Väster om gården ligger **Närstad skola**. Skolan lades ned 1955 och är numera bostadshus. Den byggdes 1869 i 1 1/2 våning av stående timmer. Fasaden har en ny gul stänkputs med vita knutar och omfattningar. Fönstren är höga och spröjsade. Vid entrén finns en stor öppen veranda. Uthuset är troligen byggt samtidigt med skolan och har bl a innehållit slöjdsal. Rödfärgade fasader, tegeltäckt tak och ockragula dörrar.

På Närstad 1:1, 2:1 ligger också det f d lantbruket **Jarlsgården** i en sydsluttning. Jarlsgården är ett utflyttat hemman från Närstad. Bostadshuset, som är omgivet av en trädgård med fruktträd, byggdes i 1 1/2 våning någon gång mellan 1860-1880. Fasadens spritputs är svagt gulbrun och de slätputsade fönsteromfattningarna är avfärgade i vitt. Huset är troligen tillbyggt åt norr och har nu två ingångar på framsidan, varav en med veranda. Uthuset är en lång länga med pulpettak och några småspröjsade fönster. Fasaden är en rödfärgad locklistpanel. En jordkällare ligger i sluttningen ned mot Glan. Norr om trädgården ligger stenmurar och röjningsrösen, rester av gruvarbetarnas odlingar på den s k Traskmon.

På Närstads ägor söder om sjön Glan låg några gruvkarlstopp, bl a det som nu kallas **Glasgård**. På 1783 års karta finns fler byggnader markerade i området. Bostadshuset på Glasgård byggdes omkring 1780, och stommen av liggande timmer är nu klädd med rödfärgad locklistpanel. Det finns både äldre spröjsade och nya ospröjsade fönster. Boden, som ligger som en flygel är byggd av liggande timmer omkring 1780. Enligt en uppmättningsritning från 1952 bestod den av en vedbod och två visthusbodar. En av visthusbodarna fungerade en period som undantagsrum. En jordkällare ligger i sluttningen ned mot sjön Glan. I området syntes vid inventeringen grunderna efter ytterligare två gruvkarlstopp och en mängd röjningsrösen, nu delvis dolda av skogsplanteringar.

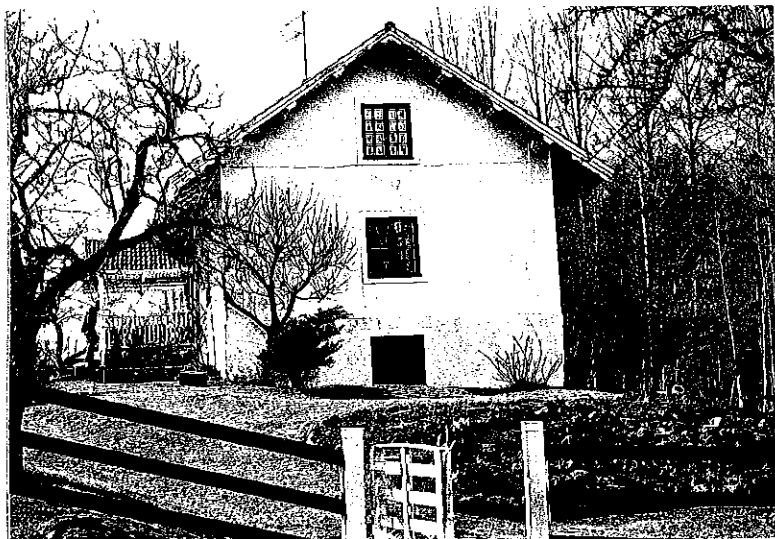
Närstad 1:1, 2:1. Glasgård, bostadshus och bod uppförda omkring 1780.

Vid stigen söder om Glasgård ligger **Trantorp** i ett skogbevuxet äldre odlings-landskap. Torpet byggdes troligen under första delen av 1800-talet. Det finns en byggnad markerad på 1857 års karta. Stugan har en stomme av liggande timmer och är byggd i 1 1/2 våning. Fasaden är klädd med rödfärgad panel på förvandring och lockpanel. I fasaden finns synliga knutlådor och en följare som stagar upp timmerkonstruktionen. Skorstenen sitter i nedre takfallet.

Ytterligare ca 300 m söderut ligger ett f d soldattorp där bebyggelsen finns markerad på lantmäterikarta från 1783. Huset är byggt i 1 1/2 våning med en stomme av liggande timmer. Fasad av rödfärgad lockpanel och tegeltäckt sadeltak. Torpet ligger på bergig grund omgivet av igenvuxna odlingsytor med röjningsrösen.

Kvarntorpsdammen 1:1

Till Närstad hörde tidigare också bebyggelsen vid Kvarntorp. Vid en vik av sjön Nären ligger kvarnbostaden, som troligen byggdes vid 1800-talets mitt. Det är en byggnad i 1 1/2 våning uppförd på en hög, putsad stenfot. Fasaden är slätputsad och avfärgad i vitt. Sadeltaket är täckt med tvåkupigt rött tegel. Fönstren är småspröjsade tvåluftsfönster med åtta rutor i varje luft. Huset ligger vid sjöns utflöde omgivet av en trädgård med fruktträd. Till fastigheten hör också tre uthus med träfasader. Ladugården låg sydost om bostadshuset men är nu riven. Även kvarnbyggnaden är riven och endast den höga stenfoten (bottenvåningen) står kvar. Från Kvarntorp utgick stånggången och den stenskodda kanalen till gruvorna.

Kvarntorpsdammen 1:1. Bostadshus till kvarnen vid Kvarntorp.

Kvarntorpsdammen 2:1

1920 byggdes ett elverk ca 200 m nordost om den gamla kvarnen. Elverket har tjärade fasader av panel på förvandring och spröjsade fönster. Mellan elverket och Närstad gård är landskapet öppet och kuperat.

RAMSHULT

Ramshult 1:1, Östergården

Inom inventeringsområdet ligger två av gårdarna i Ramshults by. Den gamla bytomten ligger på en höjd söder om Närstadåns dalgång. Kvar i det gamla byläget ligger Östergården, som tidigare hette Oppgården. Bostadshuset i två våningar byggdes i liggande timmer omkring 1778. Fasaden är klädd med rödfärgad locklist-panel och sadeltaket är täckt med tvåkupigt rött tegel. På framsidan finns en inbyggd veranda. Fönstren är nya och har spröjs. Huset ligger i en trädgård tillsammans med ett uthus. I väster, nedanför höjden, ligger ladugården byggd 1864 och ett höns hus. Båda byggnaderna är rödfärgade, har tegeltäckta tak och äldre småspröjsade fönster. Ladugården har hängrännor av trä. Norr om gården ligger en grushåla som är markerad på äldre lantmäterikartor.

Ramshult 3:1, Västergården

Vid laga skiftet 1865 flyttades Nergården, numera Västergården en bit österut från bytomten. Bostadshuset uppfördes 1868 i 1 1/2 våning. Fasaden är klädd med röd-färgad locklistpanel och taket är täckt med tvåkupigt rött tegel. Fönstren är nya och har spröjs. Ladugården byggdes 1868 och har liksom höns huset rödfärgade fasader och äldre småspröjsade fönster. Ladugårdstaket är delvis tegeltäckt och delvis täckt med svart korrugerad plåt. Taket har en hängränna av trä. Vid bostadshuset ligger en jordkällare. Gården ligger invid vägen till Kvarntorp.

Ekonomibyggnaderna - ladugård och höns hus - på Ramshults Väster- och Öster-gård är byggda i enhetlig stil, ladugårdarna på 1860-talet och höns husen troligen omkring 1900.

Ramshult 1:1, 2:1, 3:1

Nordväst om Kvarntorp ligger två f d skogsarbetarbostäder på fastigheten Ramshult 1:1, 2:1, 3:1. Ramshäll, väster om vägen har tidigare också varit soldat-torp och bostadshuset byggdes omkring 1880 i 1 1/2 våning av liggande timmer. Fasaden är klädd med rödfärgad locklistpanel. Nya spröjsade fönster. Ladugården byggdes i liggande timmer troligen samtidigt med bostadshuset och byggdes till 1917 enligt skylt på fasaden.

På östra sidan vägen ligger ett torp som enligt uppgift uppfördes omkring 1830. Det har renoverats och fasadutformningen är lika som på Ramshäll. Båda bostadshusen saknar knutmarkeringar. Ladugården är enligt skylt byggd 1917. Detta gäller endast västra delen. Östra delen är äldre och byggd i friliggande timmer med ett äldre brädtak under teglet. Östra gavelpartiet är i dåligt skick. Torpen ligger omgivna av hagmarker och är sommarhus.

Sandviken och Lugnet

I skogen vid sjön Nären ligger torpet Sandviken på fastigheten Ramshult 3:1. Stugan är byggd i 1 1/2 våning av liggande timmer klätt med rödfärgad locklist- och lockpanel. Det översta stockvarvet har urhuggna ändar. Inbyggd farstukvist och nya fönster med spröjs. På tomten ligger också ett uthus med pulpettak. Bebyggelse vid Sandviken finns markerad på 1783 års karta. Men den har troligen ersatts senare av nuvarande byggnader. En stig som följer sjöstranden leder till torpet Lugnet, tidigare kallat Nybygget och Bygget. Det ligger omgivet av skogsplanterade odlingsmarker med röjningsrösen och stenmurar. Stugan i en våning uppfördes under 1800-talets första hälft i liggande timmer klätt med röd-färgad lockpanel. Sadeltaket är täckt med enkupigt rött tegel. Hängränna av trä och äldre spröjsade fönster. Farstukvisten är inbyggd. Lada, delvis timrad. Torpet är öde.

SLEVRINGE

Malmvikens gruvområde, Slevringe 1:1

På fastigheten Slevringe 1:1 ligger Malmvikens gruvområde med två kvarvarande arbetarbostäder, uthus och källare. De båda bostadshusen byggdes enligt "Sveriges Bebyggelse" 1805 respektive 1830. Mellan åren 1792 och 1845 var driften vid Malmviksgruvan nedlagd. Gruvarbetarna gick då till Närstadgruvorna och arbetade. Möjligheten finns att man byggde nya bostäder åt dem vid Malmviken trots att de arbetade i Närstad. De två bostadshusen är byggda i liggande timmer i 1 1/2 våning. Fasaderna är klädda med rödfärgad panel på förvandring och sadeltaken är täckta med tvåkupigt rött tegel. Den norra byggnaden har äldre tvåluftsfönster med åtta rutor i varje luft. Den södra byggnadens fönsterluckor var försatta vid inventeringstillfället. Knutarna har lisener och på norra byggnaden är takfoten inklädd. Det finns en dörr på var långsida och husen är vardera avsett för sex familjer. Enligt uppgift finns det två spismurar på bottenvåningen som går ihop i en skorstensstock på vindsvåningen. Till husen hör tre uthus avsedda för sex familjer vardera. Pulpettak, dörrar med liggande överljus. Ett av uthusen är förfallet. Här finns också tre avträden och flera källare, varav tre med träöverbyggnad.

Slevringe 1:1. Gruvarbetarbostad vid Malmviken.

Gruvhål och stenvarpar ligger närmare själva Malmviken som är en del av sjön Glan. Här finns också grunder efter flera byggnader bl a en ladugård som hörde till ett torp. Arrendatorn lär ha bott i ett bostadshus på varpen. Vid sjöstranden ligger ett bryggshus. I området öster om bostadshusen ligger inhägnade övergivna åkrar, röjningsrösen och rotfruktsgröpar.

HÄRSTORP

Härstorp ligger norr om Malmviken och drivs fortfarande som lantbruk. Bostadshuset byggdes omkring 1840 i 1 1/2 våning. Fasaden är täckt med rödfärgad locklistpanel. Framsidan har en öppen veranda. Profilerade takfotstassar. Huset ligger i en trädgård med fruktträd, rabatter och grusade gångar. Ekonomibygnaderna består av ladugård, ett mindre uthus och garage/fähus. Samtliga har rödfärgade fasader och tegeltäckta tak. De är troligen byggda kring 1880. Gården ligger på en höjd omgiven av kuperade åkrar och hagmarker.

KROKSTORP

På fastigheten **Krokstorp 1:3** ligger en f d affär. Huset, som byggdes 1904, står numera tomt. Det är ett vinkelbyggt hus i 1 1/2 våning med putsade fasader avfärgade i ljus gulbrunt. Det finns både äldre och nya fönster. Affären ligger i en kuperad trädgård där det även finns ett uthus. Trädgården är omgiven av ett spjälstaket.

Invid affären på **Krokstorp 1:4** ligger **Mormorsgruvans järnvägsstation**. Stationen ligger vid ett stickspår till f d Östra Centralbanan mellan Linköping och Hultsfred. Tillsammans med Hovetorp, Markustorp och Banketorp lydde Mormorsgruvans station under stationen i Bjärka-Säby. Stationsbyggnaden uppfördes 1905 och har senare byggts till. Den är numera bostad. Fasaden är rödfärgad och klädd dels med växlande fasspontad panel, dels med falsk locklistpanel med masonit och lockpanel. Fönstren är nya, med och utan spröjs. I trädgården ligger även ett uthus där stationsnamnet står på gaveln. Fasadens locklistpanel och liggande fasspontad panel är rödfärgad. Taket är täckt med svart papp. Framför stationshuset är en stor grusad plan där två magasin ligger på ömse sidor om järnvägsrälsen. De är byggda på höga stenplintar med rödfärgade fasader av liggande fasspontad panel, stående slät panel i gavelröset. De är troligen byggda någon gång mellan 1905 och 1925 då stationen byggdes till.

Krokstorp 1:4. Mormorsgruvans järnvägsstation.

Till järnvägen hör också **Närstad f d banvaktsstuga** på fastigheten **Närstad järnvägsområde 1:2**. Den byggdes 1904. Efter ombyggnad har fasaden en gulmålad

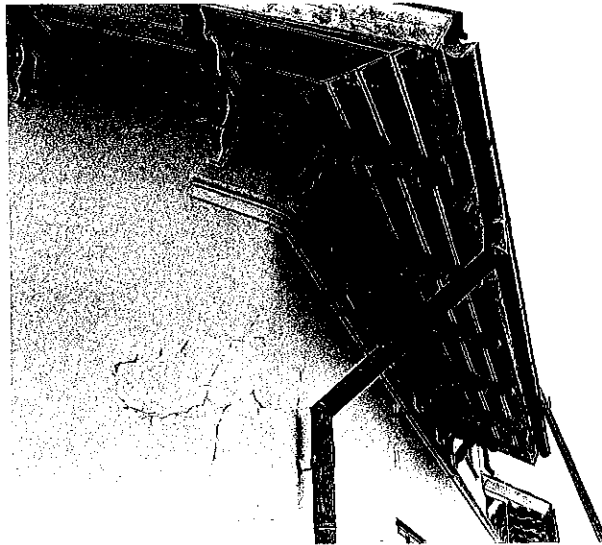
stockpanel. Taket är täckt med röda betongplannor. Fönstren är nya och utan spröjs. Huset ligger i en trädgård där det också finns ett uthus/garage och lekstuga.

SÄRDRAG I BEBYGGELSEN

Vissa detaljer i bebyggelsen är så vanligt förekommande att de kan kallas typiska.

Bostäder

- Grunder:** Husen är ofta uppförda på väl lagda stengrunder, ibland slammade. På de tre putsade arbetarbostäderna vid Mormorsgruvan är grundens hörn tydligt markerade genom omsorgsfullt utformade stenblock.
- Fasader:** Fasader klädda med olika typer av träpanel är rödfärgade och byggnader med putsade fasader är avfärgade i vitt eller olika ljusa gulaktiga nyanser.
- Fönster:** Äldre fönster i arbetarbostäderna är vanligen spröjsade tvåluftsfönster med åtta rutor i varje luft.
- Dörrar:** Fyllningsdörrar med liggande glasat överljus.
- Tak:** Sadeltak täckta med en- eller tvåkupigt tegel. Takfotstassarna är ofta profilerade och på de putsade arbetarbostäderna vid Mormorsgruvan och vid f d forarbostaden till Närstad gård vilar de på konsoler. Här markeras också takfoten av en profilerad gesims i fasaden.

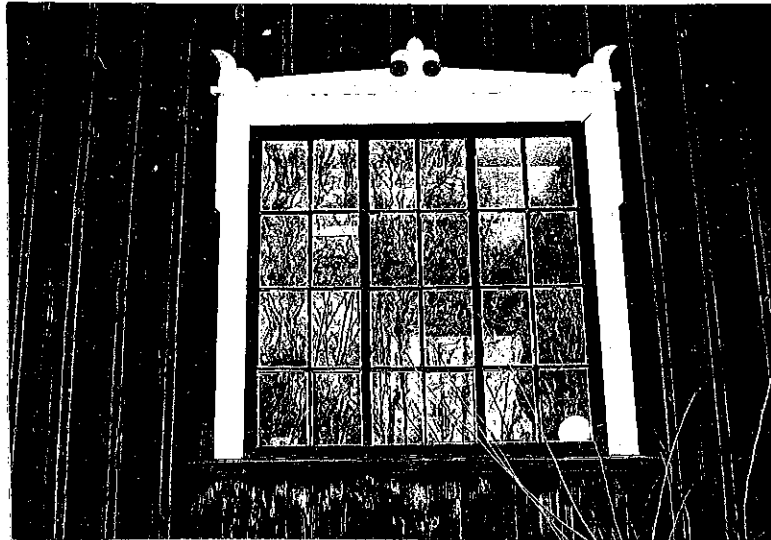
Närstad 1:1, 2:1 Närstad gård. F d forarbostad uppförd omkring 1850.

- Skorstenar:** Utkragade krön.

I framför allt arbetarbostäderna kan man se en tydlig idé bakom utformningen. De putsade arbetarbostäderna har sin motsvarighet både i Bersbo och på Stenhusgatan i Åtvidaberg. Husen byggdes när kopparhanteringen stod på sin höjdpunkt. Även delar av torpbebyggelsen uppvisar vissa drag som förekommer på flera håll i Åtvidabergstrakten, t ex den utanpåliggande brädfodrade farstun.

Ekonomibyggnader

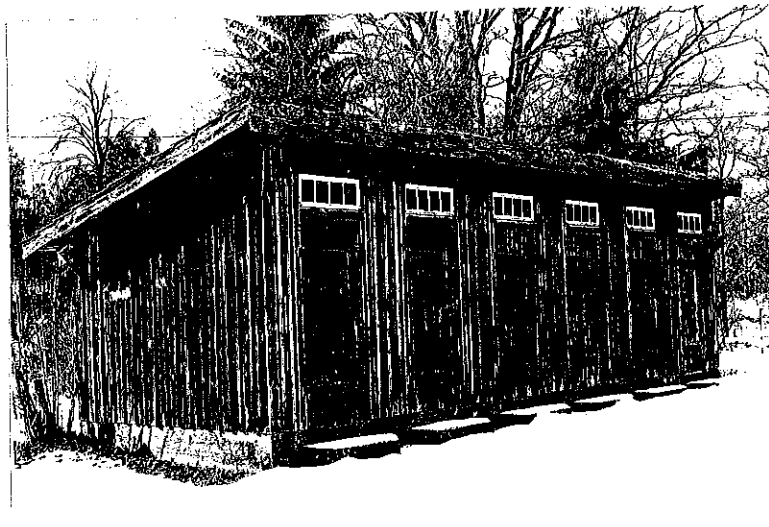
Flertalet större ekonomibyggnader är uppförda under senare delen av 1800-talet - tidigt 1900-tal. Vid den här tiden gav man även stall, ladugårdar, lador m m en detaljerad fasadutformning. De representerade ju gårdens ekonomiska ställning. Det mest framträdande exemplet på detta är det åttkantiga magasinet vid Närstad.

Närstad 1:1, 2:1. Detalj av magasin vid Mormorsgruvan.

Uthus

Den mest *typiska* byggnaden inom undersökningsområdet är uthuslängorna med sina pulpettak och bodörrar med liggande överljus. En liten detalj, såsom antalet bodörrar, kan avslöja hur många familjer det bodde i varje bostadshus.

Slevringe 1:1. Uthus till en av gruvarbetarbostäderna vid Malmviken. I varje bostadshus fanns sex lägenheter.

Källare

Inom undersökningsområdet finns många källare bevarade både vid gruvarbetarbostäderna och gårdarna. Det är jordkällare av natursten, ofta med en timrad överbyggnad och tegeltäckt tak.

Slevringe 1:1. Källare vid Malmvikens gruvarbetarbostäder.

Dessa detaljer bidrar till att skapa en enhet och är viktiga för att bibehålla miljöns speciella karaktär.

KULTURVÄRDESANALYS - LANDSKAPET

Skogsplantering kan med fördel göras på gammal utmark - äldre skogsmark. Det är önskvärt med en naturlig variation av såväl tall som gran och med inslag av lövträd. Det är också angeläget att eftersträva en skogsmark med flera generationers träd.

Det är viktigt att odlingsmark med synliga spår efter bebyggelse och äldre markanvändning hålls öppna för att kunna förstå sambandet mellan gruvhantering - arbetskraft - försörjningsramar. Det är då särskilt angeläget att det småskaliga odlingslandskapet vid Qvarntorp, Sandviken, Nybygget och Glasgård och Trantorpen hålls öppna.

När det gäller de äldre hagmarkerna kan man tänka sig en viss inplantering av lövträd i mindre dungar.

För att ängs- och hagmarkerna ska hållas öppna behövs ett kontinuerligt betestryck samt återkommande sly- och buskröjning.

Det är även av stort kulturhistoriskt värde att stora ekar och andra stora lövträd får stå orörda i ängs- och hagmarken samt att ekarna stamkvistas upp till ca 3 m höjd.

Det är angeläget att den sk Malmviksängen sköts som en traditionell slätteräng med slätter, efterbete, röjning och fagning.

För att tillvarata värdena i odlingslandskapet bör man ta fram ett detaljerat vårdprogram för markanvändning och sammanställa en skötselplan med utgångspunkt från skogsbruksplan.

För att på bästa sätt tillvarata natur- och kulturintressena i odlingslandskapet kan fastighetsägaren eller arrendatorn undersöka möjligheten till landskapsvårdsersättning eller NOLA-bidrag.

Fastighetsägaren kan också ansöka om KOLA-bidrag för kulturåtgärder i odlingslandskapet.

Såväl Mormorsgruvan, Haggruvan som Malmviksgruvan har medeltida ursprung och som en produkt av dess månghundraåriga verksamhet finns en ansevärd mängd stenmassa i varphögarna som kantar gruvhålen. Varphögarna och gruvhålen har tillkommit genom äldre tiders bruk och är varaktigt övergivna och utgör enligt lagskyddad fornlämning, enligt kulturminneslagen 2 kap 1 §. I miljön runt gruvorna hör ett så stort område på marken som behövs för att bevara fornlämningen och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Kulturminneslagen 2 kap 2 §.

Det är viktigt för förståelsen av gruvverksamheten vid gruvorna att alla varphögar finns kvar orörda. Det är också viktigt för kommunens historiska förankring där de monumentala varphögarna vittnar om den arbetskraftskrävande verksamhet som sysselsatte även kvinnor och barn.

Området Traskmon innehåller odlingsytor och ett mångfald stenmurar och odlingsrösen. Dessa är lämningar efter gruvarbetarnas odlingar upptagna 1791 och därefter. Hela området är nyligen skogsplanterat.

Utmed gamla vägen till Mormorsgruvan från Härstorp finns husgrunden efter torpet Hjulet. Området är nyligen skogsplanterat även uppe i husgrunden. Med en växande barrskog kommer stenmurar och odlingsrösen att sprängas sönder och stora värden i kulturlandskapet går då förlorade. Barrträdsplantorna ska därför avlägsnas från beskrivna område där odlingsspår finns.

Området mellan torpen Sandviken och Nybygget har småskaliga åkrar, odlingsrösen och stenmurar. Vissa ytor är öppna men andra ytor har planterats och här växer nu ungskog.

Området vid de båda Trantorpen och Glasgård har småskaliga odlingsytor med odlingsrösen och äldre fruktträd samt husgrunder. Här finns ungskog och mogen skog. Här ska skogen avverkas och någon nyplantering kan ej komma ifråga.

KULTURVÄRDESANALYS - BEBYGGELSEN

Kulturvärdesanalysen utgår från att utredningsområdet utgör en helhet, med gruvmiljöerna och intilliggande gårdar vilka har varit försörjningscentra till gruvnäringen.

En förutsättning för ett framtida bevarande är att alla byggnader bevaras, såväl bostadshus, uthus som ekonomibygnaderna. Alla de kvarvarande byggnaderna har ett stort miljömässigt värde. Bostadshusen förlorar sitt naturliga sammanhang om uthus och avträden försvinner.

Om de två fallfärdiga uthusen vid Malmviks- respektive Mormorsgruvan ej går att bevara så ska de ersättas med uthus av liknande utformning vad avser volym, tak, panel, färgsättning och byggnadsdetaljer.

Vid en renovering ska traditionella material och färger användas. Typiska detaljer på byggnaderna ska återställas t ex profilerade konsoler och takfotstassar, dörr-speglar på ytterdörrar.

Byggnaderna ska ges ett löpande underhåll så att större reparationer kan minimeras.

Ev kompletteringsbebyggelse ställer stora krav på utformning och placering i landskapet. Vad gäller uthus, ekonomibygnader ska de ha en liknande utformning som omkringliggande byggnader av samma karaktär.

På sikt ska mittenhuset nr ..... vid Mormorsgruvan återställas på så sätt att det återfår den exteriör avseende fasadbeklädnad, färgsättning, dörrar och fönster såsom de båda andra husen har.

Torpet Nybygget (Lugnet) står outnyttjat och är i behov av en renovering. Uthyrning eller försäljning bör kunna säkerställa ett bevarande.

Detaljerade anvisningar för underhåll och upprustning av byggnader bör upprättas där man anger lämpliga objekt, åtgärder och i vilken form den kan utföras.

För restaurering av vissa byggnader kan fastighetsägaren undersöka möjligheterna till finansiering genom bidrag till kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, kulturstöd för bostadsbebyggelse samt s k tusenkronan.

KÄLLHÄNVISNING

Arkiv

Baroniet Adelswärds arkiv
Lantmäteriets arkiv
Östergötlands Läns museums topografiska arkiv

Litteratur

Björnsson B, Palmberg A, Vad kan man göra med Bersbo gruvssamhälle? Examensarbete KTH. Stockholm 1976.

Broocman C F, Beskrifning öfver the i Östergötland befintlige Städer, Slott, Soknekyrkor, Soknar, Säterier, Öfwerofficers-Boställen, Jernbruk och Prästegårdar med mera, 1760. Faksimilupplaga Stockholm 1972.

Den svenska historien. Del 4, 6, 9. Stockholm 1978.

Göransson B, Gruvpromenaden Malmviken-Mormorsgruvan. Åtvidaberg 1984.

Heckscher Eli F, Svenskt arbete och liv. Stockholm 1968.

Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Band V, IX. Malmö 1960.

Nordenström E S, Åtvidabergs kopparverk 1762-1862. Utgiven 1864.

Odenrantz, Åtvidabergs bergslag. 1817.

Ridderstad A, Östergötlands beskrivning med dess städer samt landsbygdens socknar och alla egendomar. Del II:1. Stockholm 1917.

Sveriges Bebyggelse, Östergötlands län. Del VII. Stockholm 1951.

Söderberg T, Åtvidaberg under medeltiden. Ingår i Med hammare och fackla. Sancte Örjens Gilles årsbok 1932.

Tham W, Beskrifning öfver Linköpings län. Del I, II. Stockholm 1854, 1855.

The Åtvidaberg coppermines Sweden. Stockholm 1907.

Tilas D, Funck A m fl, Om Åtvidabergs kopparverk. 1765.

Widegren P D, Försök till en ny beskrivning öfver Östergötland. Del I. Linköping 1817.

Åtvidabergs Historia. Linköping 1983.

Muntliga uppgifter

Göransson Bertil

Fotografier

Omslagsbilder, original hos Bertil Göransson, kopior Östergötlands läns museums topografiska arkiv.

Övriga bilder, inventeringsbilder, Östergötlands läns museum.